

*Милена Пешић**
Институт за политичке студије, Београд

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ ИЗ ОПТИКЕ ЊЕГОВОГ ДИСКУРЗИВНОГ КОНСТРУИСАЊА**

Сажетак

Централни интерес овог рада представља истраживање феномена националног идентитета из угла његовог конструкционог карактера. С тим циљем најпре је дат синтетички приказ кључних модернистичких и постмодерних теоријских полазишта и идеја који подржавају ову линију његове концептуализације. На тај начин продубљен је увид у развој комплекса идеја и аналитичких позиција који је створио претпоставке за настајање савремених концептуално-аналитичких модела. Тиме је уједно и показана научна утемељеност модела дискурзивног конструктисања националног идентитета насталог у оквиру савременог дискурзивно-историјског приступа, чији приказ представља друго тематско средиште овог рада.

Кључне речи: национални идентитет, нација, дискурс, језик, прошлост, стратегија, репрезентација, политика.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Национални идентитет поливалентан је друштвени феномен који проучавању намеће мултидисциплинарни приступ,¹ односно

* Е-mail: milena.pesic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије (пројекат број 179009) коју финансира Министарство науке и технолошког развоја и иновација Републике Србије.

¹ Погледати: Пешић, Милена. 2012а. „Национални идентитет у дискурзивној пракси: једно промишљање у мултидисциплинарном кључу”, Политичка ревија 2 (32), 1–26, Београд: Институт за политичке студије

синтезу социјално-психолошких, културолошких, историографских и политиколошких увида. То посебно важи за конструкционистички/дискурзивни приступ који, полазећи од идеје о националном идентитету као друштвено-историјском конструкту који се константно изграђује, репродукује, трансформише и разграђује посредством дискурса, разматра истовремено више његових репрезентованих димензија. Истраживање у овом раду усмерено је на проблем дискурзивног конструисања националног идентитета, како у смислу разматрања кључних домена садржаја из којих се врши одабир макротема дискурса, тако и у смислу анализирања дискурзивних стратегија и језичких средстава посредством којих се ово конструисање реализује. Како бисмо показали теоријско-методолошка исходишта и утемељеност, као и научну и друштвену релевантност овог приступа у истраживању феномена националног идентитета, потребно је најпре приказати основе савремених полазишта у његовом проучавању, као и теоријске поставке и концепте у оквиру мултидисциплинарног референтног оквира које овако постављено истраживање националног идентитета претпоставља.

Кључни помак у проучавању националног идентитета свакако је било померање од његовог примордијалистичког, есенцијалистичког поимања ка инструменталитичком разумевању овог феномена, као историјски ситуираног и друштвено и политички конструисаног; ка његовом повезивању са појавама модерности и улогом коју су у његовом формирању имали државни пројекти, лојалност политичкој заједници, политичке револуције; као и избор различитих идентитета у његовој концептуализацији (Storm 2018, 114). У том кључу, Гелнер (Gellner 1983) је национализам одредио као „првенствено политички принцип који држи да политичка и национална јединица треба да буду конгруентне” (1) и који тежи успостављању „разумно хомогених култура, сваку са својим политичким кровом” (47). Политички надзор и широки бирократски захват у друштвено ткиво, културна и језичка стандардизација пројектују национални идентитет као претпостављену, али неиспитану копчу између национализма као „политичке идеологије самоодређења” и нације, која „претвара политичке захтеве у националну супстанцу” (Mc Crone and Bechhofer 2015, 12). Истичући кључну улогу политичких револуција од 1789. у изградњи националног идентитета, Хобсбаум (Hobsbawm 1992) у оквирима трансформације модерног друштва сагледава друштвено

конструисане праксе националног идентитета, фокусирајући политичко-елитистички елемент, употребу националног идентитета од стране државних елита. Привилегујући значај прошлости, он истиче: „оно што чини нацију је прошлост; оно што оправдава једну нацију у односу на друге је прошлост, а историчари су људи који је производе” (Hobsbawm 1996, 255). Међутим, упркос томе што прошлост имплицира континуитет и трајност, на њој засноване националне идентификације могу се, по аутору, „променити и померити у времену, чак и током прилично кратког периода” (Hobsbawm 1992, 11).

Сагледани у историјској перспективи одређене друштвене мене, национални идентитети показују се као резултат политичке/идеолошке изградње, рационално вођене од стране политичких елита. Да би национална заједница била широко прихваћена као легитимна и трансформишућа друштвена снага, потребно је било створити заједнички идентитет њених припадника, како би на његовим основама, посредством заједничких културно-историјских референци, заједничким праксама било развијено колективно осећање припадности (Tijes 2009).²

„Замишљени” идентитети у заједници културе и језика

Блиска веза између нације и државе полазиште је бројних разматрања о томе како историјска димензија националних група може подржати њихове тврдње о аутентичности и конструисати нацију као „замишљену заједницу” (Anderson 1998). Основе тезе о имагинарном у идентитетској афирмацији поставио је Бајар³ (Вајаг 2009), повезивањем процеса кодификовања традиције са процесима изградње националних идентитета, али и са конфликтним и спонтаним процесима његовог формирања (Пешић 2012, 105). Укупну друштвену алхемију настајања националног идентитета,

² Ернест Ренан истицао је значај духовног начела. Он описује нацију као „душу”, као „ментални принцип” одређен „заједничким поседовањем богатог наслеђа сећања” и „садашњим договором”, актуелном жељом да се живи заједно, вољом да се очува наслеђе. У идеји нације он види „велику заједницу солидарности”. Према аутору, „субјективна воља” удружења појединаца који се добровољно одлучују за заједничку прошлост и будућност одлучујућа је за конституисање нације (Renan [1893] 2018, 261 – 262).

³ Жан-Франсоа Бајар објавио је 1966. дело *L'illusion Identitaire*, које се може сматрати идејним претходником сродних истраживања Андерсона и Смита.

аутор је оцртао кроз разликовање ова два процеса; изградње националне културе и идентитета – као свесног стварања „апарата за политичку контролу од неке друштвене класе или партије”, с једне стране, и формирања – које означава „конфликтан, ненамеран и врло несвестан процес” (Вајаг 2009, 386–387) који се одвија кроз сукобе и компромисе ретроактивног реаговања друштвених група на овај градитељски пројекат, из сопствених култура и вредности, с друге стране.

Бенедикт Андерсон је концепт субјективног замишљања као основе националних идентификација поставио у само средиште разумевања феномена нације и националног идентитета, аналитичким продубљивањем културних корена национализма (Пешић 2012, 105). Нацију је одредио као „замишљену политичку заједницу” инхерентно ограничену и суверену; замишљену јер се свака заједница осим оних чији припадници остварују контакте „лицем у лице” протеже изван непосредног искуства; ограничену, јер чак и највеће нације имају границе које их деле од других нација; суверену, јер се појам „нације” појавио у доба када је урушен легитимитет божански уређеног династичког краљевства, а његов историјски суверенитет прешао у народни суверенитет (Anderson 1998, 17). Појам „замишљање нације” у Андерсоновом одређењу укључује у разматрање „реалне и сложене друштвене процесе који генеришу смисао бивања нацијом” (Меžнарић 1998, 8), те стога аутор и инсистира на томе да се нације разликују по стилу њиховог замишљања. То је стваран, иако делом субјективан друштвени процес којим настаје својеврсна заједница људи повезаних системом представа о њиховом заједништву. Овај процес одвијао се унутар специфичне друштвене мена коју је омогућила интеракција „између система производње и производних односа (капитализма), технологије комуникације (тиска), те неумитне разноврсности људских језика” (Anderson 1998, 51).

Подједнако важне за могућност „замишљања” нације биле су темељне промене у формама перцепције света до којих је довео губитак привилегованог приступа „онтолошкој истини” који су имали „свети језици” (43). Писани језици, који су се ширили штампањем, „омогућили су брзо растућем броју људи да размишљају о себи и да се односе према другима, на потпуно нове начине”, јер су постали основа комуникације „испод” латинског и „изнад” дијалеката и свакодневног језика. С друге стране, штампане књиге довеле су до фиксирања језика, а тиме и прошлих времена, што је

временом допринело стварању представе о древности (50) толико важне за нацију.

Новоформирани велики кругови читалаца могли су бити мобилисани у политичке и верске, а касније и у националне сврхе. Ова чињеница, као и сродност националистичког и верског менталитета – нација као „свјетовни начин да се судбина претвори у континуитет, да се случају да смисао” (Anderson 1998, 22), представљале су једну од основа за „пресађивање” нације у друге средине, што је модуларност нације, проистекла из њене основне морфологије, омогућавала. „Пресађиван” у различита друштвена подручја, стапајући се са великим политичким и идеолошким констелацијама, национални идентитет постајао је тако социјална идентификација ефикасна за мобилизацију маса у стварању државних граница и њиховој одбрани.

Идеју о модуларности нације налазимо и код Смита (Smit 1998) у нешто другачијој поставци. Обликовање првих нација, аутор повезује са њиховим премодерним етничким језгрима. Етнички модел нације био је, како истиче, социолошки продуктиван, јер се лако се уклапао са премодерном „демотском” врстом заједнице; као моћне и културно утицајне, нације су постале модели за потоње случајеве обликовања (70–71). Инсистирајући на базичној разлици између национализма као идеолошког покрета и националног идентитета као колективне културне појаве, Смит је национализам одредио као политичку идеологију у чијем је средишту културна доктрина (Пешић 2012, 105).

Повезујући национални идентитет са етничким, аутор је настојао да објасни карактер културне конфигурације и доктрине које леже у њиховој основи. Залазећи у прошлост и процесе изградње нације, тражио је аргументацију за своју тезу да етнички реалитет може симболичко-митолошки подупрети осећање етничко-националног континуитета који не мора бити и стварни континуитет. Јер, по њему, стварање „кохерентне митологије и симболике једне историјске и културне заједнице”, на основу расположивих културних компоненти, представља важан услов опстанка и јединства нације, независно од тога колико су етничке везе биле јасне или исконструисане (Smit 1998, 71). За Смита, најважнија обележја националног идентитета су: *историјска територија*, односно *домовина*; *заједнички митови и историјска сећања*; *заједничка масовна јавна култура*; *заједничка законска*

права и дужности припадника нације; заједничка економија с територијалном мобилношћу припадника нације (Smit 1998, 29).⁴

Гледишта приказана у овом одељку вишеструко су критикована. Хомогеност „замишљене заједнице” у Андерсоновој поставци не уклапа се у мултикултурну реалност савремених држава. Идентитет, у сложеној борби око припадности националној држави, никада није статичан и дефинисан једном заувек (Wodak and Rheindorf 2021, 18). Осим тога, и Андерсонов и Смитов приступ занемарују једну од суштинских димензија сваког социјалног, а тако и националног идентитета – релације према „другом”. Одсуство разматрања историјске природе, променљивости и релативности националног идентитета у односу на контекст и друге социјалне идентитете, чине Смитове поставке у великој мери статичким (погледати: Radenović 2006). Повезаност модерних нација са било каквим етничким језгром, неизвесна је и предмет је научних оспоравања (погледати: Kordić 2010). Свођење стваралаштва и институција националне заједнице у утврђену листу културних одлика, схваћених на неисторијски начин, своди културну промену на осиромашење. Свака концепција која у изолованости види принцип настанка и одржавања колективних идентитета, спорна је јер „згушњава друштвену реалност групе”, занемарујући чињеницу да је акултурација неизбежан процес (Formozo 2009, 295-297).

Национални идентитет и системи културне репрезентације нације

Под окриљем постмодерних и постколонијалних деконструкција, а у оквиру студија културе, социјалне лингвистике и критичких студија дискурса (Critical Discourse Studies – CDS), појавио се низ нових приступа у проучавању националног идентитета. Већину њих одликује пре свега то што не уводе нове базичне категорије за објашњавање овог феномена, већ у другачијем, конструкционистичком кључу теже операционализацији модернистичких концепата (Hearn, 2006). Померајући проучавање у област дискурса и процеса генерисања значења, ови приступи деконструишу метанаративе нације, (језичком) анализом њихових

⁴ Италиком означени термини односе се на обележја заједничка етничком и националном идентитету, што илуструје чињеницу да су, према Смиту, нацијама увек потребни етнички елементи.

сачинитеља, и настоје објаснити како се национални идентитети друштвено конструишу посредством дискурса, употребом језика на систематске начине. Деконструкција централног истраживачког појма – идентитета, подразумевала је пре свега његово неесенцијалистичко поимање као стратегијског и позицијског, плуралног и процесуалног; његово смештање унутар, а не изван дискурса, сагледавање као производа специфичних стратегија исказивања у специфичним историјским и институционалним локацијама, са специфичним дискурзивним формацијама и праксама; као настајућег унутар игре специфичних модалитета моћи, и стога више производа означавања разлика и искључивања, него знака природно конституисаног јединства (Hol 2001, 217–219).

Опсервирање карактера националних идентификација Стјуарт Хол (Stuart Hall) базирао је на поимању националне културе као дискурса; она је за аутора „начин конструисања значења који утиче на наше поступке и организује наше схватање нас самих” (Hall 1996, 613). Идентитете који проистичу из припадности имагинарној заједници нацији, култура конструише „производећи значења о ‘нацији’ са којима се можемо идентификовати”; значења садржана у причама које се о њој причају, сећањима која повезују њену садашњост са прошлосту и представама које су од тога изграђене (613). Како примећује Водак (*Ruth Wodak*), Хол, аргументацијом сродном Андерсоновој, описује нације не само као политичке формације, већ и као „системе културних репрезентација” (Wodak et al 2009, 22). Према Холу (Hall 1996), људи учествују у идеји нације начинима на које је она репрезентована у њиховој националној култури. „Нација је симболичка заједница и то је оно што објашњава њену ‘моћ да генерише осећај идентитета и оданости’” (612).

Наративи националне културе показују се истовремено и као медијум преношења и као средство конструисања националне имагинарне заједнице. Као специфичан начин репрезентације, наратија је коришћена за конструисање и преношење представа/слика нације. Губећи с временом своју првобитну везу са митовима некадашњих времена, нације као наратије, како истиче Хоми Баба (Bhabha 1990), „у потпуности остварују своје хоризонте само у оку ума” (1). Ури Рам националност одређује превасходно као наратију, „причу коју људи причају о себи како би дали смисао свом друштвеном свету” (Uri 1994, 154, цитирано у Wodak et al 2009, 23). Чињеница да је националност наратија, по аутору не

доводи у питање њену реалност, јер митови нису мистификације. За разлику од њега, Мартин (Martin 1995) истиче да социјални/национални идентитети не постоје по себи, већ само као конструисани идентитетским наративима, с циљем мобилисања колективитета за одређене политичке циљеве. Засновани на „ослобађајућој амнезији” и селекцији културних одлика, идентитетски наративи нису израз социјалне хомогености, нити репрезентације непроменљиве културне реалности, јер је увек више идентитетских наратива у конкуренцији у оквиру политичког тржишта (5).

Одређујући их као дискурзивне стратегије, Хол (Hall 1996) је издвојио пет кључних аспеката нарације о националној култури. Први аспект је *наратив нације*, он „ствара везу између прича, пејзажа, сценарија, историјских догађаја, националних симбола и националних ритуала који репрезентују заједничка искуства и бриге, тријумфе и деструктивне поразе” (613). Повезујући свакодневни живот за „националну судбину”, он пружа смисао и сигурност љуском постојању. Други аспект – нагласак на *пореклу, континуитету, традицији и безвремености*, има за циљ представљање националног карактера као непроменљивог, непрекинутог и једнообразног бића. Трећи аспект – *измишљање традиције* ритуалне је или симболичке природе и „настоји да усади одређене вредности и норме понашања понављањем, имплицирајући континуитет са одговарајућом историјском прошлошћу”. Четврти аспект – *оснивачки мит*, прича је која порекло нације/народа враћа у далеку прошлост све до митских времена. „Измишљене традиције чине забуне и катастрофе историје разумљивим, претварајући неред у ‘заједницу’, а катастрофе у тријумфе”. Митови о пореклу не само да играју улогу у званичним националним нарацијама, већ и у оним алтернативним наративима који се користе за оснивање нових нација (614). Пети аспект представља фиктивна идеја о *чистим, изворним људима или ‘народу’* и користи се да симболички утемељи национални идентитет (615).

Пет горенаведених аспеката нарације о националној култури, служе, по Холу, да се, посредством дискурса, стварне разлике између људи прикрију и конструисају национално јединство. Јер у стварности, национални идентитети обележени су дубоким унутрашњим поделама и разликама, а уједињује их само „репрезентација као основни израз културе ‘једног народа’”, кроз вршење различитих облика културне моћи (617).

Још један нов и специфичан угао опсервирања националног идентитета понудио је Билиг (Billig 1995) концептом „баналног национализма”. Далеко од појма тривијалног, он се односи на „идеолошке навике које омогућавају репродукцију успостављених нација Запада” (6), на непрекидно означавање нације у свакодневном животу. Како то аутор илуструје: „Заменице као што су ‘ми’ и ‘наш’, а не велике незаборавне нарације, ‘нуде’ сталне, али једва свесне, подсетнике на домовину, чинећи ‘наш’ национални идентитет незаборавним” (Billig 1995, 93). Разумевајући нацију као фундаментално идеолошки концепт, историјски и реторички конструисан, Билиг национални идентитет третира као производ „отелотворених навика друштвеног живота” које чине „банални национализам” (8). Овако схваћена националност функционише као „имплицитна позадина за различите друштвене праксе, политичке дискурсе и културне производе, које само треба навестити – односно ‘означити’ – да би се ефикасно активирале” (Wodak and Rheindorf 2022, 24).

У тумачењу појма националног идентитета Рут Водак полази од Бурдијеовог (Pierre Bourdieu) појма „хабитуса” као „комплекса заједничких, али различитих представа или шема перцепције, сродних емоционалних и бихевиоралних диспозиција и конвенција – пракси – које су интернализоване кроз социјализацију” (Wodak 2002, 145; упоредити: 2006, 106) Национални идентитет има свој карактеристичан хабитус, скуп диспозиција веровања, мишљења и емоција, ставова и норми понашања у односу на различите аспекте националних наратива. Иако усвојени социјализацијом, ови скупови диспозиција могу се мењати из периода у период, а зависно од степена интернализације, постају део идентитетског комплекса појединца у већој или мањој мери. Појам националног хабитуса вишеструко је функционалан; може се користити као дескриптивно средство за анализу националних наратива, односно за илустрацију тога како се димензије идентитета конструишу у репрезентацијама. Будући да национални идентитет не третира само из угла наративног идентитета већ укључује и приступ са становишта појединца, овај појам, поред момента свесног деловања, уводи у мотивациони спектар разлога за дискурзивно конструисање националног идентитета и моменат уверености у оно што се одржава као веза са њим, „делимично верску идентификациону везу са одређеним елементима колективног памћења” (Wodak et al 2009, 28).

ДИСКУРЗИВНО КОНСТРУИСАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

У овом делу рада приказан је један од водећих теоријско-аналитичких модела истраживања дискурзивног конструисања националног идентитета Рут Водак, Де Цилије, Рајзигла и Лајпхарта (Wodak, de Cillia, Reisigl i Liebhart 2009) развијен у оквиру дискурзивно-историјског приступа (*DHA – Discourse-Historical Approach*) критичким студијама дискурса. Настао је као део теоријско-методолошког оквира за испитивање промена од 1995. до 2006. године које се односе на конструисање и трансформацију аустријског националног идентитета и упоређивање аналитичких резултата актуелне студије са ранијим истраживачким налазима из 1995. године. Овај модел послужио је као основа бројним савременим студијама случаја, што потврђује његову аналитичку продуктивност. Осим тога, ова чињеница указује на научну релевантност теоријских елаборирања укупног концептуално-аналитичког модела истраживања националних идентитета дискурзивно-историјског приступа, посебно с обзиром на то да увид у целину његовог досадашњег теоријско-аналитичког инструментаријума подразумева и разматрања везана за радове објављене пре и након горенаведене студије. То је уједно један од водећих циљева овог дела рада.

Дискурзивно-историјски приступ анализи националног идентитета

Као један од приступа у оквиру критичких студија дискурса, дискурзивно-историјски приступ проучавање дискурса националног идентитета значајним делом базира на генералним поставкама ових студија. Дискурс се схвата као друштвено конституисана и конститутивна семиотичка пракса, као „макројединица интеракције” која надилази конкретне текстове/говоре који су предмет анализе; њима се приступа као „сингуларним знаковима” који служе специфичним сврхама у друштвеним контекстима у којима се врше њихова производња, дистрибурање и рецепција. Дискурсне јединице одређеног дискурса интертекстуално су повезане са макротемом која се диверзификује у различите дискурсне теме и подтеме, аргументационе схеме везане за садржај (Reisigl 2018, 51–52).

Дискурси се сагледавају као ситуирани и функционално повезани унутар институционалних поља деловања, у оквиру којих постају део „диспозитива”⁵ и тако доприносе конституисању друштвеног поретка. Историјске промене кроз које дискурси пролазе у складу са укупним друштвеним променама важан су аспект проучавања дискурзивно-историјског приступа. Посредством појма стратегије, разматрају се различите дискурсне карактеристике, квалитативним истраживањима различитих података (текстова, жанрова, говора) а делимично и корпусним квантитативним истраживањима.

Контекст (друштвени, политички, историјски и когнитивни) рашчлањен на микро/мезо/макро димензије представља кључни појам истраживања. Дискурзивно-историјски приступ аналитички разликује четири димензије контекста: *непосредни језички контекст* (унутрашњи „ко-текст” и „ко-дискурс”) који се односи на тематске и синтаксичке кохерентности, колокације, конотације, импликације, пресупозиције и локалне интерактивне процесе; *интертекстуални и интердискурзивни контекст* – однос између исказа, текстова, жанрова и дискурса; *ситуациони контекст* – друштвене факторе и институционалне оквире дате комуникативне ситуације: место, време, повод, адресате – интерактивне и политичке улоге, политичке и идеолошке оријентације, идентитете, и четврти, у дискурзивно-историјској анализи посебно релевантан, шири *друштвено-политички и историјски контекст*, унутар којег се истражују поља деловања и историја дискурзивног догађаја, као и тема дискурса (Reisigl 2018, 53).⁶

За истраживање међусобне повезаности дискурзивних пракси и вањезичких друштвених структура, дискурзивно-историјски

⁵ „Диспозитиви су циљно оријентисани комплекси или мреже дискурса, знања, моћи и конституције субјекта. Као делови диспозитива, дискурси помажу да се организују, (ре)производе и трансформишу друштвени односи (укључујући односе моћи) и друштвене позиције, институције, знања и идеологије, идентитети и субјекти, итд” (Reisigl 2018, 52).

⁶ Најважнија су следећа три поступка истраживања: у првом поступку полазна тачка су дискурсни фрагмент или исказ који се повезује са садашњошћу или прошлошћу чиме се реконструише његова историја; други поступак полази од низова тематски и/или функционално повезаних тематских фрагмената или исказа, чији се међусобни односи историјски реконструишу у оквиру одређеног периода; трећи поступак усмерен је на анализирање тога како различити друштвени актери пишу и говоре о прошлости, односно на поређење различитих семиотичких репрезентација с обзиром на нормативну исправност и истинтост (Reisigl 2018, 53-54).

приступ користи „принцип триангулације”, тј. различите интердисциплинарне, методолошке приступе и укључивање разноврсних извора који се комбинују спрема потреба истраживања датог дискурзивног феномена. Интердисциплинарност подразумева синтезу историјске, друштвено-политичке и лингвистичке перспективе. Будући да је за адекватно разумевање утицаја дискурса елита неопходно истражити његову рецепцију и његову реконтекстуализацију у другим доменима друштва, претпоставља се постојање одређених систематских односа између модела националног идентитета које нуде политички врх, медији и свакодневни дискурси; такође се полази од тога да се релације између ових домена укрштају на бројне начине (Wodak 2002, 145, 150). Стога се увек разматра више различитих корпуса из јавних, полујавних и приватних подручја; поред анализе политичких говора и новинских чланака, истраживање укључује у разматрање и налазе дубинских интервјуа, групних дискусија, постере, брошуре, итд.

Дискурзивне стратегије и њихова анализа

Проучавање дискурзивног конструисања националног идентитета у оквиру дискурзивно-историјског приступа, обухвата анализу следеће три блиско повезане димензије: садржај, стратегије и семиотичка/језичка средства реализације датих стратегија. Тематски садржај конструкта националног идентитета, заснованог превасходно на формирању унутрагрупне истоветности и вангрупне различитости, чини пет главних тематских области: језичка конструкција репрезентанта нације – *homo nationalis* (Wodak et al 2009, 4); „језичка конструкција ’националног тела’”; „нарација о заједничкој политичкој прошлости”; „језичка конструкција заједничке културе” и „језичка конструкција заједничке политичке садашњости и будућности” (30).

Садржај првонаведене тематске матрице генерише се успостављањем релација на линији *homo nationalis* – *homo externus*, односно развијањем унутаргрупних сличности и извангрупних разлика. Ова дискурсна макротема односи се на „национални менталитет”, одређене диспозиције понашања и емоционалну везаност за нацију. Анализа конструкције „националног тела” разликује „проширење и разграничење с једне стране и ‘природни простор’ – пејзаже као и трансформацију природног простора,

односно физичких националних артефаката – с друге стране” (31). Конструисање заједничке политичке прошлости гравитира око тематских садржаја везаних за митове о пореклу и оснивању; митске личности; времена просперитета и стабилности и политичке успехе, кризе и поразе. У оквиру макротеме заједничке културе, као најважније издвајају се тема језика, религије, уметности, науке и технологије, али и културе свакодневног живота. Тематски садржаји изградње заједничке политичке садашњости и будућности истражују се у терминима „грађанства, политичких достигнућа, актуелних и будућих политичких проблема, криза и опасности, будућих политичких циљева и политичких врлина” (31).

На овом првом нивоу анализе, за идентификовање макропропозиција (тема) дискурса националног идентитета користе се методе као што су квалитативна анализа садржаја и наратологија (Wodak and Rheindorf 2022, 53).

Појам стратегије, везан за други ниво анализе конструисања националног идентитета, обухвата неколико равни значења. Као планови (језичке) акције за постизање одређених циљева (друштвени, политички, психолошки, лингвистички), стратегије укључују „низ односа средстава и циљева”, имају делимично дискурзивни карактер, „развијају се и формулишу у дискурсу, а њихови циљеви могу се замислити као дискурзивни „имагинарији” (*discursive imaginaries*) (Fairclough and Fairclough 2012, 24). На дискурзивном нивоу, у оквиру дискурзивно-историјског приступа, разликују се стратегије везане за циљеве и оне везане за коришћење језичких/семиотичких средстава.

Истраживање дискурзивног конструисања националног идентитета, сходно главним друштвеним макро-функцијама, издваја следеће макростратегије: „конструктивне, репродуктивне (перпетуирање, оправдавање), трансформативне и стратегије демонтаже или деструктивне стратегије” (Wodak and Rheindorf 2022, 47). Оне се јављају мање-више истовремено и уткане су у конкретне дискурзивне чинове, а избор стратегије условљава и специфичне методе за анализу средстава њихове реализације.

Конструктивне стратегије конструишу одређени национални идентитет истицањем и афирмацијом унификације, уједињења, међусобне солидарности и идентификације, али и диференцијације у односу на вангрупне (национална заједница) социјалне колективитете. Стратегије перпетуације служе очувању и репродуковању угроженог

националног идентитета. Њихова подгрупа – стратегије оправдања, користе се у вези са проблематичним радњама или догађајима у прошлости који су важни за наративно стварање националне историје. „Оне покушавају да оправдају или релативизују друштвени *status quo ante*, наглашавајући легитимност прошлих аката ‘сопствене’ националне ‘ми’-групе који су доведени у питање, односно обнављају, одржавају и бране заједничку ‘националну самоперцепцију’ која је на овај или онај начин ‘укаљана’“ (Wodak et al 2009, 33). Стратегије трансформације имају за циљ да трансформишу релативно добро успостављен национални идентитет и његове компоненте у други идентитет чије је контуре аутор текста/говора већ конципирао, применом суптилног реторичког убеђивања. Стратегије демонтаже или деструктивне стратегије имају за циљ „демонтирање” или омаловажавања делова постојећег националног идентитетског конструкта, углавном без могућности стварања новог модела који би заменио стари.

Међу стратегијама подређеним гореописаним конструктивним и перпетуирајућим макростратегијама, најчешће се користе „стратегија асимилације” и „стратегија дисимилације” (Wodak et al 2009, 33). Оне језички конструишу временску, интерперсоналну или просторну/територијалну сличност и хомогеност (стратегије асимилације), односно разлику и хетерогеност (стратегије дисимилације), у односу на гореописане тематске димензије, а сходно друштвеним макрофункцијама могу бити конструктивне, перпетуирајуће, трансформативне, деструктивне или оправдавајуће. Релевантне за конструисање националног идентитета су и „стратегија кохезивације” – истицање заједничких проблема и брига, осећања солидарности и кооперативности, унификујућих тежњи; „стратегија асимилације, укључивања и континуирања” (37), као пресупонирање или истицање позитивног политичког континуитета на националном нивоу; „стратегија сингуларизације” (38) – истицање позитивне националне јединствености, националног модалног карактера; „стратегија избегавања” (39), као потискивање интранационалних разлика и интернационалних сличности; стратегија раздвајања/искључивања/дисконтинуирања, као истицање разлике некад – сад.

На овом нивоу анализе бројни приступи могу бити примењени, у распону од веома флексибилних до стандардизованих процедура: индуктивно или теоријски изведене категорије могу се користити за разликовање глобалних дискурзивних стратегија у односу на теме

дискурса; такође се могу анализирати и аргументативне стратегије, топоси, као и стратегије избегавања кривице или легитимације (Wodak and Rheindorf 2022, 54).

Као обавезни, конвенционализовани елементи аргументације који имају облик експлицитних или изведених премиса, топоси су мање-више формални налози везани за садржај, правила закључивања која повезују аргумент(е) са тврдњом, оправдавајући прелазак на закључак (Wodak 2001, 72). Ове „стандардизоване шеме аргументације могу постати саставни делови стратешких планова и служити за постизање специфичног ефекта који је био циљ стратегије” (Wodak et al 2009, 35). Ако топоси крше правила рационалне аргументације, они постају заблуде. Анализа аргументационих шема повезаних са садржајем спроводи се на позадини одређених топоса као што су топос историје; топос компарације; топос надређеног циља; топос дефиниције или топос тумачења имена; топос предности или корисности; топос опасности или топос претње, итд. Стратегијама аргументације, рефлектованим у употреби одређених топоса којима се оправдавају позитивне или негативне атрибуције, сугерише се легитимност социјалних и политичких укључивања или искључивања људи/друштвених колективитета, дискриминација или преференцијални третман (Wodak 2011).

На нивоу анализе језичких средстава реализовања стратегија конструисања националног идентитета, као посебно релевантне издвајају се: „референцијалне/номинационе стратегије”; „стратегије предикације” и „стратегије ублажавања и интензивирања”. За разлику од горенаведених, ове дискурзивне стратегије су апстрактније и шире дефинисане локалном комуникативном сврхом, и најчешће се остварују кроз појединачне лексичке јединице или фразе (Wodak and Rheindorf 2022, 57).

Референтне или номинационе стратегије репрезентују социјалне актере посредством њиховог унутаргрупног и вангрупног категоризовања и као такве посебно су значајне за реализацију конструктивних и перпетурајућих дискурзивних макростратегија. Посредством референтних и номинационих стратегија друштвене групе, заједнице и институције језички се конструишу специфичном употребом заменице у првом лицу множине „ми”, као и коришћењем различитих реторичких тропа.

Заменица у првом лицу множине, „ми” језичко је средство које се користи за означавање различитих форми социјалних

истоветности. Због својих својстава, „деиктички израз” ⁷ ‘ми’ може се врло добро користити у служби ‘језичког империјализма’ за вербално припајање и узурпацију” (Wodak et all 2009, 45). Ова заменица важна је и „у смислу идентификационих значења, како текстови репрезентују и конструишу групе и заједнице” (Fairclough 2003, 149). У том погледу посебно је значајна разлика коју лингвистичке студије уводе између инклузивног и ексклузивног „ми” у односу на адресате и у односу на говорника, као и варијације значења ове заменице у смислу подразумеваног и фактичког опсега укључивања особа и група. Тако „чисто историјско ‘ми’” може конструисати специфичну „ми” групу, која уз учеснике у комуникативној ситуацији, одређене националности, укључује и оне одсутне који би могли бити или живи или мртви. Слично томе, „историјски проширено ми’”, као још један „облик узурпирања ‘ми’”, укључује компоненту трећег лица множине „која се не односи само на живе који нису присутни, већ и – често или првенствено – на људе који су већ умрли, у чијим делима и великим достигнућима говорник жели да посредно учествује, језичким присвајањем” (Wodak et all 2009, 46–47).

Као реторичка средства у чијој је основи нека врста значењске замене, метафора, персонификација, метонимија и синегдоха користе се за језичко конструисање истоветности међу људима, те су у том смислу првенствено важне за реализовање конструктивних дискурзивних стратегија. Персонификујуће метафоре повезују два различита концептуална домена са антропоморфизујућим значењским ефектима. У релацији са менталним конструктом нације, оне могу имплицирати унутарнационалну истоветност и једнакост, док живописност метафора може допринети идентификацији адресата са персонификованим колективним субјектима (Wodak et all 2009).

Именовање као облик конструисања истоветности и имлицирања разних форми социјалних идентификација, остварује се ефектно посредством метонимије и синегдохе. Метонимијом се име референта замењује именом ентитета који је уско повезан са њим, било у конкретном или апстрактном смислу. У језичкој репрезентацији социјалних актера метонимије су ангажоване на

⁷ Индексни изрази” су језички ресурси који се користе за извођење „деиксе”, језичког упућивања којим се генерише значење кроз ментално повезивање индексног израза са лицем (ја, ти, ми...) – перонална деикса; (Chilton and Schaffner 2002, 30).

различите начине: именовањем последице уместо њеног узрока; објекта уместо његовог корисника; места уместо особа; државе уместо грађана, особа уместо државе, времена уместо људи који су живели у то време, установе уместо њених представника, установе уместо догађаја/акција. Као подврста метонимије, „синекдоха замењује име референта именом другог референта који припада истом значењском пољу и који је или семантички шири или семантички ужи” (Wodak et all 2009, 43).

Анализа номинација бави се питањем да ли су и како друштвени актери и институције репрезентовани у дискурсу. Њен фокус може бити на лексичком укључивању/искључивању друштвених актера; употреби тропа, топонима, деиктичких израза као и на именовању посредством колективизације референта, његове религијске припадности, предузетих акција, идеологије, итд (Wodak and Rheindorf 2022).

Будући да се друштвени актери као појединци, чланови групе или друштвене групе у целини – попут националне заједнице, лингвистички карактеришу кроз предикације, предикационе стратегије реализују се кроз евалуативне атрибуције негативних и позитивних особина, у језичкој форми имплицитних или експлицитних предиката. Циљ ових стратегија је етикетирање друштвених актера на више или мање позитиван или негативан начин, те су стога уско повезане са стратегијама номинације (Wodak 2011). Анализа предикације, усмерена на питања које су особине, карактеристике, квалитети приписани датим лицима, институцијама, радњама или догађајима, представља методолошку допуну анализи номинација. Она у разматрање узима језичка средства која обухватају „придеве, предикативне придеве и именице, експлицитне предикате, предлошке фразе, партиципалне клаузе, итд” (Wodak and Rheindorf 2022, 57).

Потребно је поменути још и стратегије интензивирања у ублажавања које одређеним лексичким и синтаксичким изборима и употребом модалних речи и израза могу да „квалификују и модификују епистемички статус пропозиције, јачањем или слабљењем илокуционе снаге исказа” (57).

На крају је важно истаћи да дискурсно-историјски, као и сви други приступи у оквиру критичких студија дискурса искључују могућност постојања, у есенцијалном смислу, једног националног идентитета. Полази се од тога да су „различити идентитети различито

конструисани сходно публици, околностима, окружењу, теми и супстанцијалном садржају” (Wodak et all 2009, 4).

ЗАКЉУЧАК

Промене које је глобализација донела у сферу савремених социјалних и националних идентификација, а посебно парадоксалност паралелизма процеса хибридизације националних идентитета с једне стране и поновног оживљавања национализма у различитим деловима света с друге стране, упућују на важност продубљивања увида у конструкциони карактер феномена националног идентитета. Руковођени управо тим интересима, у првом делу овог рада настојали смо да синтетички прикажемо неке од кључних модерних и постмодерних теоријских полазишта и идеја који подржавају ову линију концептуализације. Најпре су опсервирани инструменталистички приступи националном идентитету који га третирају као историјски ситуираног и друштвено и политички конструисаног, кроз повезивање са појавама модерности и улогом коју су у његовом формирању имали државни политички пројекти и државне елите (Хобсбаум, Гелнер). На тим истим основама развијани, национални идентитети опсервирани су кроз сагледавање изградње осећања припадности, солидарности и заједништва, посредством колективних пракси рецепције и интерпретације заједничких културно-историјских референци (Тијес, Ренан).

Као посебно релеванте за тему овог рада фокусирали смо се на идеје о имагинарном у идентитетској афирмацији у поставкама Бајара и Андерсона, јер ту линију концептуализације сматрамо основом савремених разумевања националног идентитета као превасходно менталног конструкта. Андерсонов концепт нације као замишљене политичке заједнице, односно појам њеног субјективног замишљања, уводи у разматрање идеју националног идентитета као имагинарног комплекса идеја који садржи одређујуће елементе колективног јединства, насупрот другима који су изван граница имагинарне заједнице и уз развијање аутономије у односу на њих. Као инструмент и медијум те имагинације. апострофирана је култура, развијана с појавом „штампаног” језика. Примарност културе налазимо и у Смитовим поставкама националног идентитета као конструисаног на етничким основама, заснованим на концепту културне конфигурације. Иако је пренагласио важност етничког

језгра у развоју националног идентитета, Смит је националне идентификације сагледавао као модерне и конструисане.

Савремене приступе националном идентитету (Хол, Баба, Мартин, Водак) настојали смо да представимо у светлу њихове базичне заједничке одлике – операционализације модернистичких концепата у новом конструкционистичком и дискурзивном кључу. Померањем проучавања у област дискурса и процеса генерисања значења, ови приступи деконструишу метанаративе нације, (језичком) анализом њихових сачинитеља, и настоје да објасне како се национални идентитети друштвено конструишу посредством дискурса. Полазећи од деконструисаног појма идентитета, као стратегијског и позицијског, плуралног и процесуалног, Хол је плуралност и конструисаност националног идентитета повезао са специфичним схватањем националне културе као дискурса. Конструишући значења својим репрезентацијама, она прикрива стварне поделе и хетерогеност националних идентификација. Аспектима нарације националне културе, које аутор издваја и назива дискурзивним стратегијама, изграђује се конструкт националног идентитета. Водак – представница водећег дискурзивно-историјског приступа националном идентитету, као основу за његово разумевање и операционализацију уводи концепт националног хабитуса. Променљиви скупови диспозиција мишљења, осећања и понашања који га сачињавају показали су своју продуктивну теоријску компатибилност са поставкама о конструисању идентитетских елемената у дискурзивним репрезентацијама. Најбољи показатељ тога је теоријско-аналитички модел у који је уграђен, а чији приказ представља друго тематско средиште овог рада. Настао у оквиру савременог дискурзивно-историјског приступа, овај тродимензионални модел анализе дискурзивног конструисања националног идентитета (садржај – макротеме, стратегије и језичка средства) понудио је систематске начине његовог сагледавања као производа специфичних стратегија исказивања у специфичним историјским и институционалним локацијама, са специфичним дискурзивним формацијама и праксама. Овај модел послужио је као основа бројним савременим студијама случаја, а та чињеница, осим што потврђује његову аналитичку продуктивност, указује и на научну релевантност његових теоријских елаборирања.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Пешић, Милена. 2012. „Национални идентитет: између континуитета и променљивости”, *Српска политичка мисао* 3 (32), 103–132, Београд: Институт за политичке студије.
- Пешић, Милена. 2012а. „Национални идентитет у дискурзивној пракси: једно промишљање у мултидисциплинарном кључу”, *Политичка ревија* 2 (32): 1–26, Београд: Институт за политичке студије.
- Anderson, Benedikt. 1998. *Nacija, zamišljena zajednica*, Beograd: Plato.
- Bajar, Žan Fransa. 2009. „Imaginarno u identitetskoj afirmaciji”. *Identitet(i)*, ur. Halpern K., Ruano-Borbalan, K. 384–391, Beograd: Clio.
- Bhabha, Homi Kharshedji. 1990. “Narrating the nation”. *Nation and narration*, Ed. Bhabha, Homi Kharshedji, London: Routledge.
- Billig, Michael. 1995. *Banal nationalism*. London: Sage.
- Chilton Paul and Christina Schäffner. 2002. “Introduction: Themes and principles in the analysis of political discourse”. *Politics as Text and Talk, Analytic approaches to political discourse*, Eds. Paul Chilton, Christina Schäffner, 1–41, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Fairclough, Isabella and Fairclough, Norman. 2012. *Political discourse analysis: a method for advanced students*. London: Routledge.
- Formozo, Bernard. 2009. „Rasprave o etnicitetu”. *Identitet(i)*, ur. Halpern K., Ruano-Borbalan, K., 295–312, Beograd: Clio.
- Gellner Ernest. 1983. *Nations and nationalism*. New York: Cornell University Press.
- Hall, Stuart. 1996. “The Question of Cultural Identity”. *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Eds. Hall, Stuart, Held, David, Hubert, Don and Thompson and Kenneth Mass, 595–634, Oxford: Blackwell Publishers.
- Hearn, Jonathan. 2006. *Rethinking nationalism: a critical introduction*, Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Hobsbawm, Eric J. [1990] 1992. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* Cambridge: Cambridge University Press.

- Hobsbawm, Eric J. 1996. "Ethnicity and nationalism in Europe today". *Making the nation*, (Ed.) Gopal Balakrishnan, 255–266, London, New York: Verso.
- Hol, Stjuart. 2001. „Kome treba ‘identitet’?”. *Reč*. 64 (10): 215–233. Beograd: Fabrika knjiga.
- Kordić, Snježana. 2010. „Ideologija nacionalnog identiteta i nacionalne kulture”. *U čast pera Jakobsena*, ur. Ajdačić Dejan, Lazarević Di Đakomo, Persida, 225–239, Beograd: Slovo Slavia.
- Martin, Denis-Constant. 1995. The choices of identity, *Social Identities: Journal for the Study of Race, Nation and Culture*, 1:1, 5–20, DOI: 10.1080/13504630.1995.9959423
- McCrone David and Frank Bechhofer. 2015. *Understanding National Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mežnarić, Silva. 1998. „Bivanje nacijom danas”. *Nacija, zamišljena zajednica*, Beograd: Plato.
- Radenović, Sandra. 2006. „Nacionalni identitet, etnicitet, (kritička) kultura sećanja”. *Filozofija i društvo* 3/2 Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Reisigl, Martin 2018. “The Discourse-Historical approach.” *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, ed. John Flowerdew and John E. Richardson, 44–59. Oxon and New York: Routledge.
- Renan, Ernest. [1893] 2018. New York: Columbia University Press.
- Smit, Antoni D. 1998. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Storm, Eric. 2018. “A New Dawn in Nationalism Studies? Some Fresh Incentives to Overcome Historiographical Nationalism”, *European History Quarterly* (48:1), 113–129. Sage Publication.
- Tijes, Ana Mari. 2009. „Kulturna proizvodnja evropskih nacija”. *Identitet(i)*, Ur. Halpern K., Ruano-Borbalan, K , 298–309, Beograd: *Clio*.
- Wodak, Rut. 2001. “The discourse-historical approach”. *Methods of Critical Discourse Analysis*, Eds. Wodak, Ruth, Michael, Meyer, 63 –94 London: Sage Publications.
- Wodak, Rut. 2002. “Fragmented identities: Redefining and recontextualizing national identity”, *Politics as Text and Talk, Analytic approaches to political discourse*, Eds. Paul Chilton, Christina Schäffner, 143–169, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Wodak, Rut. 2006. "Discourse-analytic and socio-linguistic approaches to the study of nation(alism)". *The Sage handbook of nations and nationalism* Eds. Delanty, Gerard. & Kumar, Krishan, 104–117 London: Sage.
- Wodak, Ruth and Markus Rheindorf. 2022. *Identity, Politics, Past and Present*. Exeter: University of Exeter Press.
- Wodak, Ruth, de Cillia, Rudolf., Reisigl, Martin. & Liebhart, Karin. [1999] 2009. *The Discursive construction of national identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Wodak, Ruth. [2009] 2011. *The Discourse of Politics in Action*. New York: Palgrave Macmillan.

Milena Pešić**Institute for political studies, Belgrade***NATIONAL IDENTITY IN THE LIGHT OF ITS
DISCURSIVE CONSTRUCTION******Resume**

The central interest of this paper is the investigation of the phenomenon of national identity from the point of view of its constructional character. With this aim, a synthetic presentation of key modern and postmodern theoretical starting points and ideas that support this line of his conceptualization is given first. Instrumentalist approaches to national identity are observed, which treat it as historically situated and socially and politically constructed, through connection with the phenomena of modernity and the role played by state political projects and state elites in its formation (Hobsbawm, Gellner). Developed on the same basis, national identities were observed through looking at the building of feelings of belonging, solidarity and togetherness, through collective practices of reception and interpretation of common cultural and historical references (Tijes, Renan). As particularly relevant to the topic of this work, we focused on ideas about the imaginary in identity affirmation in settings (Bajar, Anderson), because we consider that line of conceptualization to be the basis of modern understandings of national identity as a primarily mental construct. As an instrument and medium of the nation's imagination, culture is apostrophized, developed with the emergence of "printed" language. We also find the primacy of culture in Smith's statements of national identity as constructed on ethnic grounds, based on the concept of cultural configuration. We tried to present contemporary approaches to national identity (Hall, Bhabha, Matrin, Vodak) in the light of their basic common features – the operationalization of modernist concepts in a new constructionist and discursive key. By moving the study into the area of discourse and the process of meaning generation, these approaches deconstruct the metanarratives of the nation, through (linguistic) analysis of their constituents, and seek to explain

* E-mail: milena.pesic@ips.ac.rs.

** The article was created as part of the scientific research activity of the Institute for Political Studies (project number 179009) financed by the Ministry of Science and Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia.

how national identities are socially constructed through discourse, using language in systematic ways. With this presentation of the development of a complex of ideas and analytical positions, we tried to point out the key assumptions for the creation of modern conceptual-analytical models. At the same time, the scientific basis of the model of discursive construction of national identity created within the framework of the contemporary discourse-historical approach, whose presentation is the second thematic centre of this paper, was demonstrated. This three-dimensional analytical model (macro-theme content, strategies and linguistic means) offered systematic ways of viewing national identity as a product of specific strategies of expression in specific historical and institutional locations, with specific discursive formations and practices. The fact that it is widely used in contemporary case studies best confirms its analytical productivity and indicates the scientific relevance of its theoretical elaborations.

Keywords: national identity, nation, discourse, language, past, strategy, representation, politics.

* Овај рад је примљен 7. новембра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 28. новембра 2023. године.